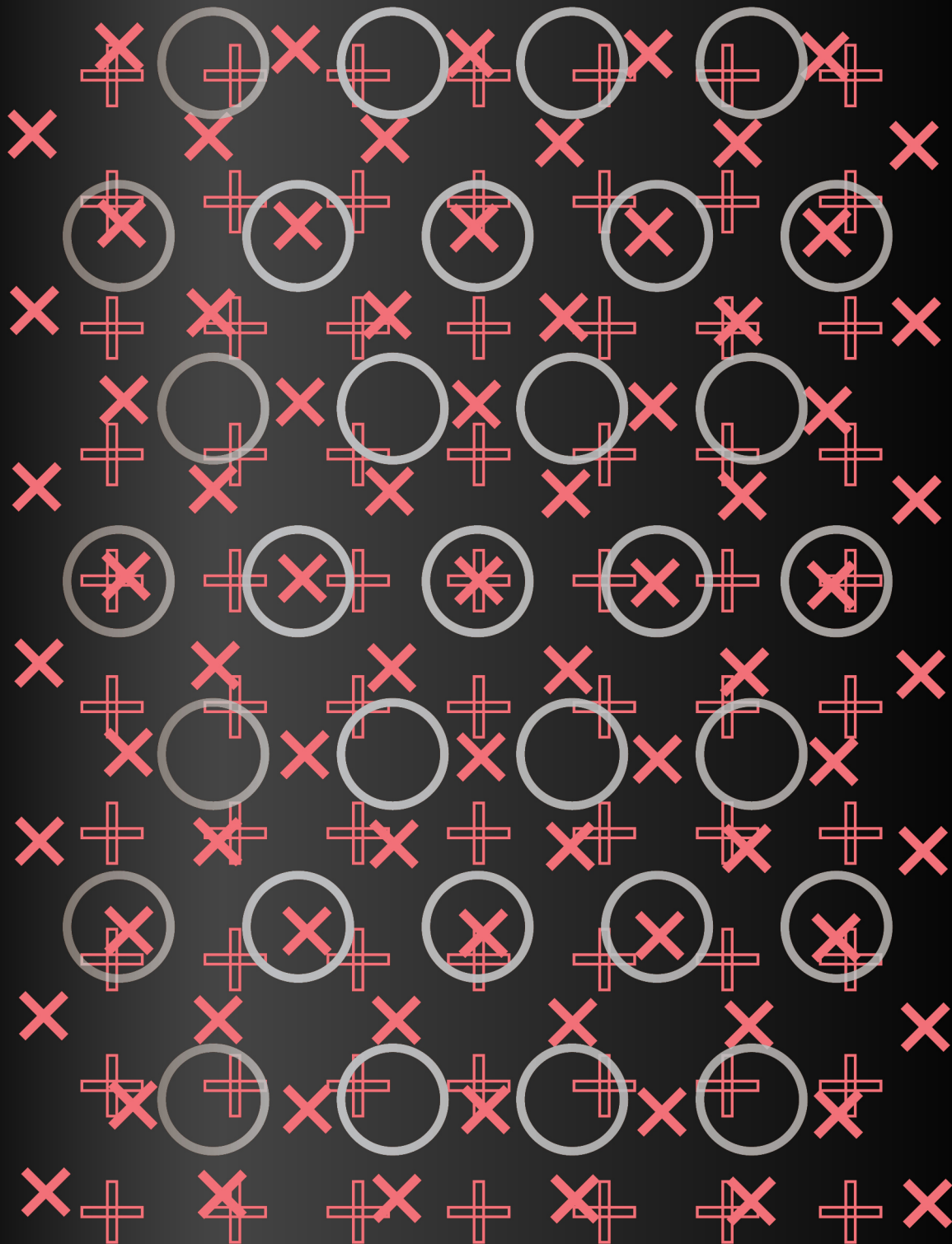

DICTION

11/01-02

a designkultúra folyóirata
_szárdászt

Impresszum

**DISEGNO - a designkultúra folyóirata /
DISEGNO – review of design culture
II. évfolyam 1-2. szám**

Szaklektorált szabad hozzáférésű tudományos folyóirat / Double blind peer reviewed open access
scholarly journal. Kereskedelmi forgalomba nem hozható. / Not for commercial use.

A szerkesztőbizottság tagjai / Editorial Board

Victor Margolin, Professor Emeritus, University of Illinois

Jessica Hemmings, Head of Visual Culture, National College of Art and Design, Dublin

Szerkesztők / Editors: Fiáth Heni, Gyenge Zsolt, Szentpéteri Márton

Arculatterv, tördelés / Graphic Design: Skrapits Borka

Projektmenedzser / Project manager: Fazekas Ildikó

Célkitűzések / Aims and Scope

A Disegno alapítószerkesztőinek célja, hogy egy a kreatív szakmai és tudományos világban meghatározó szerepet betöltő, szemeszterenként megjelenő, lektorált (ti. double blind peer review) szabad folyóiratot (ti. free journal) hozzon létre a designkultúra nemzetközi rangú képviseletére és kritikai természetű analízisére. A designkultúra fogalmát tágra értjük: célunk a tervezett környezet, s a vele kapcsolatos praxisok és diskurzusok világának együttes vizsgálata. Ez a szemlélet túllép a művészet, a vizuális kultúra és a design világának megkülönböztetésén, s a kreativitáshoz kötődő témák összessége iránt fogékony. Poszt-diszciplináris szellemi vállalkozásunk a designkultúra minden potenciális szereplőjétől – gyakorló alkotóktól, teoretikusoktól, kritikusoktól, menedzserektől és oktatóktól – vár kritikai természetű tanulmányokat, esszéket és recenziókat. Amellett, hogy ily módon vitaforumot biztosítunk a designkultúrával törődő szerzők számára, különleges célunk, hogy a designkultúráról folyó beszéd létjogosultságát erősítsük a hazai tudományosságban, s így a témával kapcsolatos téves előítéletek és igen gyakran félrevezető beidegződések kritikáját nyújtjuk olvasóink számára. A Disegno nyomtatott és online formában - a közpénzből létrehozott kulturális termék elvének megfelelően - ingyenesen elérhető.

Anyanyelvi lektor / Hungarian reader: Bárdkai Júlia

Kapcsolat / Contact

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Elméleti Intézet, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.

Szerkesztőség: disegno@mome.hu

A Disegno teljes tartalma elérhető ingyenesen a következő honlapon / the full content
of Disegno can be accessed online: **disegno.mome.hu**

Felelős kiadó / Published by: Fülöp József

Kiadó / Publisher: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.

Nyomda: DEMAX MŰVEK Nyomdaipari Kft.

ISSN: 2064-7778

copyright©text and design 2015 Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

MOHOLY-NAGY MŰVÉSZETI EGYETEM
MOHOLY-NAGY UNIVERSITY OF ART AND DESIGN BUDAPEST

Tartalom

006 Sztárdászt - az olvasóhoz

tanulmányok

- 010** Graeme Turner: Celebritástudományok – néhány megközelítés
026 Boris Groys: Öndesign és esztétikai felelősség – Az őszinteség előállítása
044 Donald Norman: A design három szintje
066 Peter Lloyd – Dirk Snelders: Mire gondolt Philippe Starck?
082 Zsigmond Andrea: Az író meg a színészt félnetek (nem) kell
– A kultikus magatartás vizsgálata
102 Szentesi Réka: A női test mint státuszsztimbólum – A fűző imázsépítő szerepe
a 19. század második felében
118 Margitházi Beja: Imázs, test, póz – A filmsztárság szerepe a várandós test
médiareprezentációjában
142 Lawrence Kramer: Liszt Ferenc és a virtuóz nyilvánosság –Látvány
és hang a tömegszórakoztatás felemelkedésének korában

esszék

- 176** Beck András: Cage nevet
192 Pfsztner Gábor: Képben lenni – Celebritás és a fotográfia
212 Babarczy Eszter: Én is a Maladypét nézem

kritika

- 222** Mítoszrombolás – Mihály Kamilla kritikája a Budapest Design Hét 2014
nyitókiállításairól

interjú

- 226** Horváth Olivér: A Dűne. Jurgen Beyjel Horváth Olivér beszélgetett
236 A designkultúra új nyelvet beszél. Guy Julier-vel Szentpéteri Márton
beszélgetett

242 szerzőink

A Disegno szerzőiről és szerkesztőiről

245 szerzői felhívás

AZ ÍRÓT MEG A SZÍNÉSzt FÉLNETEK (NEM) KELL A KULTIKUS MAGATARTÁS VIZSGÁLATA

Zsigmond Andrea

ABSZTRAKT

E tanulmánnyal az a célom, hogy az irodalmi kultuszokat, illetve a kultuszok természetét feltáró kutatási ágat bemutassam a más művészetek terén kutakodóknak. Az irodalmi kultusz kutatók első sorban olyan szövegeken vizsgálták, amelyeket lesöpörhetünk azzal, hogy: ma már nem így „imádkunk”. Ám, bár ilyen sűrűségben ma valóban ritkán találkozunk a kultikus fordulatokkal, bármikor finoman átüthetnek egy-egy laudatív szövegünkön – például egy kiállítás megnyitó szövegén. Metaforák, a kivételesség aurája, alá-fölé rendeltség, állandóság, művészetén kívüli célok szolgálata, a külvilág és a művész ellentéte... fel-felbukkannak a művészekről alkotott képünkben, diskurzusainkban. A dolgozat során talán túlságosan is széttartónak tűnő ismérveket végül egy rövid applikáció segítségével gereblyézzük össze: erdélyi színházi alkotóknak szentelt kötetek előszavaiban keressük és találjuk meg a kultikus jegyeket.

#kultusz kutatás, #író, #színész, #laudáció, #hierarchikusság

Célunk e tanulmánnyal: hogy az írók alakja körül tapasztalt tiszteltteljes viszonyulás jellemzőit alaposabban szemügyre vegyük. Bár e magatartás ismérveit mindezidáig elsődlegesen a szépirodalom közegében vizsgálták, jelen tanulmány reményeink szerint lehetővé teszi az olvasó számára, hogy valamely másik művészettel kapcsolatos (filmes, képzőművészeti stb.) megnyilvánulás/szöveg elemzésekor is hasznosítani tudja az általunk bemutatott szempontrendszert. Ugyanakkor gondolhatunk itt másféle diskurzusok kritikai vizsgálatára is: sportolók méltatására, közéleti, politikai nagyságok körüli felhajtásra, PR- és reklámszövegekre, illetve tudománnyal kapcsolatos szövegekre.

Egy elmélet egyszerű bemutatása következik tehát a továbbiakban – ám kéretik, hogy az olvasó próbálja meg a szöveg állításait mindegyre a saját szakterületére is ráolvasni... Dolgozatunk végén mi magunk is felvillantjuk az applikáció egy lehetőségét: bár csupán az irodalmi kultuszoknak van nagy szakirodalma, a színházi közegben ez a jelenség épp annyira (ha nem hangsúlyosabban) jelen van, és vizsgálható, vizsgálendő.

MI A KULTUSZKUTATÁS?

Jelen dolgozat nem tudománytörténeti érdeklődésből íródik, ezért a kultusz kutatás történetét (létrejöttének körülményeit, a változatait, a változásait stb.) nem szükséges taglalnunk. A dolgozat egyszerű közvetítői funkciót kíván betölteni: össze szeretné foglalni azt, ami majdan, egyes értekező szövegek beszédmódjára összpontosításkor eligazító lehet.

A kultusz kutatás nem nyugati mintára „készült”, azaz nem tartozik azon irányzatok sorába, amelyek, mint mikor a sorompó felemelkedik, a rendszerváltás után özönlötték el a magyar bölcsészettudományt – joggal, és végre-valahára (némelyikük több évtizedes késéssel érkezett). Ellenkezőleg, a kultusz kutatás „magyar” tudományág, az utóbbi húsz-huszonöt évben bontakozott ki és rohamosan fejlődött: konferenciák, tanulmányok, kötetek sora jelzi – mára kissé megkopott – népszerűségét az irodalomtörténészek (és más humántudományokkal foglalkozó kutatók, politikatörténészek, antropológusok) körében.

Bár korábban is születtek írárok e témában,¹ a kötet, ami a „lavinát” valójában elindította, Dávidházi Péter 1989-es Shakespeare-

¹ A kultusz kutatás válogatott bibliográfiája (Vajda-Vörös 2005) egy 1973-as tanulmányt említ elsőként (Szalai Anna: Koszorúcsata. A Petőfi-centenárium történetéhez), és további öt Petőfihez kapcsolódó kötetet, két emlékmű-szobrászatról készült munkát és két-három politikaikultusz-vizsgálatot sorol fel kronológiailag a Dávidházi-kötet előtt. Ezek a munkák azonban szórványosak, hatásuk elenyésző.

² Itt fontos megemlíteni, hogy Kiss József többkötetnyi munkája gazdagítja évtizedek óta a Petőfi-vonatkozó kutatásokat.

³ A kultusztörténeti konferenciák köteteinek anyagát Kalla Zsuzsa szerkeszti, a könyvek a Petőfi Irodalmi Múzeum sorozatában jelennek meg. L. Tények és legendák, tárgyak és ereklyék, 1994, Kegyelet és tárgyalom, 1997, Az irodalom ünnepei, 2000, Kultusz, mű, identitás, 2005 (ez utóbbi társszerkesztője Takáts József és Tverdota György).

⁴ A legfontosabb e tárgyban a Takáts József által szerkesztett Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve (Takáts 2003). Továbbá teljes kötetet szánt e tárgynak Margócsy István (Margócsy 2007). Takáts József és Rákai Orsolya egy-egy későbbi kötetének egyharmadát is kultusztörténeti írások teszik ki (Rákai 2006, Takáts 2007).

⁵ Az Értelmező Szótár szerint: 1. (Tud) Vki, vmi iránt vallási cselekményekben megnyilvánuló tisztelet. // Ezeknek a cselekményeknek az összessége: istentisztelet. 2. (Gyak. rosszálló) <Vhely közösségben vagy egyénben> vmi iránt megnyilvánuló nagyfokú, szinte vallásos tisztelet. (A példákat elhagytuk.)

⁶ Margócsy hozzáfűzi, hogy a társadalom kultúra iránt fogékony rétegei „ha az írók, költők megélhetését általában nem biztosították is, ... az írói státusz elvi felsőbbrendűségét, valamint a nemzet fennmaradása érdekében

könyve: „Isten másodszülöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza (Dávidházi 1989). Azóta is ezt tekintik a kultuszkutatás alapművének, és Dávidházi „a kultuszkutatás atyjának”. További fontos munkák: monográfiák – Margócsy István Petőfi-monográfiája a költő kultuszát elemző fejezettel (Margócsy 1999),² Tverdota György József Attila-könyve (Tverdota 1998), Szilasi László Jókai-könyve (Szilasi 2000) –, konferenciakötetek,³ gyűjteményes kötetek,⁴ folyóiratok tematikus számai (Dávidházi és Tverdota 1990). További szerzők, akik tanulmányaikkal évek óta gyarapítják a kultusztörténeti vagy -elméleti irodalmat: Lakner Lajos, Porkoláb Tibor, Praznovszky Mihály, Takács Ferenc, Korompay H. János, Kerényi Ferenc.

A kultuszokra⁵ vonatkozó kutatások mindig valamilyen konkrét tárgyra is vonatkoznak: akár egyes alkotók hatástörténetéről legyen szó, akár szoborállítási szokásokról, akár az emlékbeszédek formájáról. Megfigyelhető, hogy ezek a munkák zömmel 19. századi gyakorlatokra és a 20. század elejére fókuszálnak – nem véletlenül, hiszen ez az a korszak, amelyet a „nemzet” és a „népiség” fogalom előretörése jellemez...

„NEMZETI IRODALMUNK”

Margócsy István így ír a korszak kezdetéről: „[a 19. század elején] a régi Magyarország nagyon erős, rengeteg viszálty és »visszavonást« eredményező vallási-felekezeti önmeghatározása s ebből fakadó megosztottsága (...) elveszíti az elsődleges, kizárólagos igényét és jogát (sőt: képességét is) a nagy társadalmi csoportok kategorizálására, s átadja helyét és funkcióját az offenzív nyelvi-kulturális ideológia alapján kreált, s roppant gyorsan uralomra jutott nemzetfogalomnak, ami egyszerre volt képes társadalmilag általánosító hatással, osztályok, rétegek, felekezetek feletti egyesítő erővel, valamint szimbolikus reprezentativitással hatni.” (Margócsy 2007, 17 – kiemelés tőlem) „Az új nyelvi-kulturális nemzetfogalomnak (...) hihetetlen pozitív mozgósító ereje volt: (...) hatásának nyomában teremtdtek meg a nagy nemzeti kulturális intézmények és művek”. (Margócsy 2007, 20 – kiemelés tőlem). A siker abban rejlett, hogy az új nemzetfogalom jövőre irányuló stratégiát rejtett magában. Az alkotók „a transzcendensnek tekintett nemzet oltárán áldozzák életüket és munkásságukat” – ugyanakkor ők teremtik meg, munkásságukkal, a „nemzetet”, vagyis azt a kulturális egységet, amire folyton hivatkoznak, mert hiszen „a hagyományra hivatkozó s visszatekintő nagy munka nem más, mint ennek a hagyománynak aktuális létrehozása és ideologikus megnevezése”. A szerzőknek ez ugyanakkor jócskán megtérül: cserébe a „nemzet” biztosítja a rájuk irányuló figyelmet és örök tisztelgést.⁶ Mert hiszen „a nemzet idealitását nem más teszi ki, mint a nemzet nagy kulturális alkotóinak (...) nagyszabású panteonja; (...) »a nemzet örlelke«, (...) a nagy kulturális példák gyöngyszemeinek végtelen lánc” (Margócsy 2007, 20, 21).

Margócsy észrevétele a mai napig érvényesnek tekinthető. Nemzet és író, nemzet és művész egymásrautaltsága, a keresztbe-hivatkozások ma is kimutathatóak azokban az ünneplésekben és vitákban, amelyek az íróknak adandó díjakat övezik. Alig észrevehetően, de mindannyian összekapcsolják, összekapcsolják a művészt a közösséggel, amelyhez tartozik. Van-e magyar irodalmi Nobel-díjasunk? Kertész eléggé magyar-e? Megérdemelte-e Turczi István a 2014-es Prima Primissima díjat, vagy inkább Bodor Ádám lett volna érdemesebb a díjra? Illetve mindegyik újságcikk, amelyben egy író, képzőművész, sportoló, tudós stb. valamely külföldi teljesítményét méltatják, és az illető egyetlen vagy kiemelt jelzője, hogy „magyar”, az említett gondolkodásmód lenyomatát hordozza magán...

AZ ÍRÁS: SZOLGÁLAT

Mettől meddig tart irodalmunknak a kultikusság által töményen átított korszaka? Margócsy szerint az irodalom kultikus szemlélete túlélte azt a kort, mikor romantikus lelkesedéssel kialakult (a 19. század első harmadában), mikor államideológiává és tananyaggá kreálták (a 19. század utolsó évtizedeiben), s még a 20. században is folyamatosan megújult és virágzott: „még a materializmust hirdető szocialista kultúrpolitika és kultúrpropaganda is igényt tartott a kultuszra, ha a vallásos frazeológiát igyekezett is – bár nem mindig teljes sikerrel⁷ – mellőzni: azáltal, hogy az osztályharcosnak állított irodalom kivételes, emberfeletti, képvisleti és áldoztvállaló, minden szempontból *heroikus* jellegét hangsúlyozta, tulajdonképpen zökkenők nélkül tudta folytatni és megismételni a hagyományozódott kultikus rituálékat” (Margócsy 2007, 28, kiemelés az eredetiben). Margócsy úgy látja, a 20. század utolsó harmadában, az akkor jelentkező szerzők írásmódjának és alkotói magatartásának köszönhetően szorult háttérbe a magyar irodalom kultikus beállítottsága. A 20. század végére a hagyománnyal való szembefordulás, a parodisztikus átírások a jellemzők, s az alkotók egyáltalán nem hajlandók váteszi pózban, népük szószólójaként mutatkozni. Rakovszky Zsuzsát idézi: „tartást faragni pusztas stílus-/igényből – ez, / mint a miénk, vagy nagyobb fanatizmust, / vagy több hiúságot feltételez” (Margócsy 2007, 29).

Dávidházi nem ennyire optimista: „Ez az irodalomszemléleti hagyomány túlélte a 19. századot, sőt az ún. népnemzeti irodalom örökségével nemegyszer szembeforduló irányzatok támadásait a 20. század elején, s mindmáig mértékadó kulturális ideológiaként érezteti hatását.” Vezető személyisége egészen 1983-ban bekövetkezett haláláig Illyés Gyula volt. Dávidházi úgy látja, „A hivatalos irodalomfelfogás számára, mely egész a közelmúltig meghatározta az oktatási rendszert, az irodalom mindenekelőtt eszköz. Nem elég, hogy egy mű jó, *valamire* is jónak kell lennie, méghozzá lehetőleg valamely elvi, társadalmi és nemzeti fontosságú ügy előremozdítására.” (Dávidházi 1998, 20) Az iskola az irodalom „*eszköz-szempontú*

értett feltétlen szükségességét nem győzték hangsúlyozni. ... gondoljunk például arra, mily mélyen gyökerezik a magyar társadalomszemléletben az a felfogás, miszerint a reformkor nagy politikai mozgalmi egyértelműen és lineáris következetességgel Kazinczyék nyelvújításából nőtték volna ki; vagy hogy az 1848-as forradalom győzelmét ténylegesen is Petőfi költészete generálta volna!” (Margócsy 2007, 26)

⁷„MI ATYÁNK, PETŐFI SÁNDOR, JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD!”, idézi itt Margócsy, szintén lábjegyzetben, a szocialista gondolkodó, Gyurkó László születésnapján megemlékező cikkének zárómondatát. (Margócsy 2007, 33)

⁸ Azért ezentúl, mert ezek a felismerések nem túlságosan régiek: az irodalomtörténet mentalitástörténetként való felfogásához a kutatók olyan generációjának kellett elérkeznie, akik olvastak irodalomelméletet (hermeneutikát), történelemelméletet, társadalomelméletet, kultúrantropológiát, emlékezetelméletet. Mint például Szajbély Mihály vagy Rákai Orsolya, akik irodalomtörténeti disszertációja bátran besorolható a kultuszkutatói munkák közé – amint ezúttal meg is történt (Szajbély 2005, Rákai 2008).

⁹ Két cikk e témában a HVG-ből: Varró Dani felesége stílusosan vágott vissza a költőt ócsárló kommentelőknek. In Hvg.hu. 2014. október 22. http://hvg.hu/kultura/20141022_Varro_Dani_felesege_stilusosan_vagott_vis_utolsó_létöltés_2015.12.05., illetve Bicsérdi Ádám. 2014. Varró Dániel: „Nem akarom eltenni láb alól a gyerekeket” In Hvg.hu 2014. december 10. http://hvg.hu/plazs/20141210_Varro_Danielinterju_utolsó_létöltés_2014.12.12.

(instrumentalista)” befogadását segíti elő, az irodalmat „társadalmi eszménytárként kezeli”. (Veres 1979)

Dávidházi a képviselési irodalomnak nemcsak a végét, a kezdetét is máskorra teszi, mint Margócsy. Bár ő is úgy látja, hogy a késő 18. század–19. század az, amikor „magától értetődő előfeltevéssé szilárdult, hogy (...) a nyelv és irodalom ügye oksági viszonyban áll a létérdekekkel, s fontos tényezője a köz boldogulásának”, illetve Kölcsey, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál stb. azok, akik ezt „ékeesszólan és maradandóan sulykolták bele a hazai kulturális köztudatba”, de Czigány Lóránt felismerésére hivatkozva Dávidházi úgy véli, a magyar irodalmat már a középkorban „»a szolgálat eszközeként« vették igénybe, részben a nemzeti tudat formálásához, részben a hitoktatáshoz, de mindenképp azért, hogy a magyarság felemelkedjék az európai nemzetek sorába”; és ez a tendencia folytatódott a reformáció korában is. Végül, záró szentenciaként hadd idézzük Dávidházi javaslatára Riedl Frigyesztől: „A magyar irodalom uralkodó alapérzelme, amiben a nyugati nagy irodalmaktól különbözik, a középkor óta a nemzetfenntartás érzelme.” (Dávidházi 1998, 19–20)

Ha ez bármennyire is így van, akkor az irodalomtörténetírásnak, bármelyik korra fókuszáljon is, ezentúl mindig számot kell vetnie az irodalom kultikus használataival.⁸ Amit így írhatunk körül Margócsyval: „A magyar irodalomnak ama, nagy hagyományra támaszkodó szemlélete, mely – az esztétikai autonómia relatív visszaszorításával – az egész magyar irodalmat »szolgáló irodalomként« határozza meg, lényegében ily típusú kultikus meggyőződésre vezethető vissza, s kultikus beállítódást termel újra: az irodalom legitimációjához az irodalomnál magasabb rendű közösségi szférák megléte, illetve az e szféráknak való megfelelés lesz szükséges... E magasabb szférák e félig-szekuláris kultusz számára a nemzet, a nép, a nemzetet képviselő irodalom *egészének*, a népet megtestesítő népköltészetnek és a mindezeknek alapjául és beteljesüléseként felfogott magyar nyelvnek kereteiben jelennek meg (...) A szolgálat pedig szakrális jelleget ölt: az alkotói gesztus vagy mű csak abban az esetben legitimálódik, ha a szféráknak megfelelő princípiumok inkarnációjaként fogható fel, ha az esztétikai jelenség belesimul a szolgálat rituális rendjébe, ha »küldetést« teljesít be.” Belesimul egy rendbe, azaz e magasabb szférák egységének teljességében „az egyedi sajátosságok feloldódnak”. (Margócsy 2007, 41, kiemelés az eredetiben)

Jó példa e legitimáció megvonására a Varró Dani *Hat jó játék kisbabáknak* című verse körül idén októberben kialakult „botrány”.⁹ Ha a költő és alkotása nem felel meg a „hagyományos” jólfésültség kritériumainak, és ilyenek olvashatóak egy versben, hogy „Jó játék a lapát, azzal ütjük apát”, egyes felháborodott szülők (/apák) nem tartják azt (valamire) jó „irodalomnak”.

DÁVIDHÁZI ALAPVETÉSE

Dávidházi a kultusz háromféle megnyilvánulásáról beszél Shakespeare-könyvének első oldalain. (Ezt a felosztást a többi kultuszkutató átvette, és ezek az elnevezések azóta, bár kritikájuk is megfogalmazódott, terminusértékkel bírnak.) Megkülönböztet kultikus *beállítódást*, kultikus *szokásrendet*, valamint kultikus *nyelvhasználatot*; ebben a sorrendben. (Dávidházi 1989, 5–15)

1. A kultikus *beállítódás* bizonyos szellemi vagy anyagi értékek mértéktelen tisztelését jelenti, olyannyira, hogy a szerző, apologéta módjára, imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól felmenti; ha fogatkozást találna például a műben, az minden bizonnyal a közvetítő sutaságának vagy saját maga befogadói kudarcának tudható be. Dávidházi ezt a – gyakran impresszionista¹⁰ – „kritikai” viszonyulást a theodicaea irodalomkritikai analógiájának tekinti.

Itt jegyezzük meg, hogy a Dávidházi által bemutatott 'kifürkészhetetlen tökéletességű Genie' alakja szoros rokonságot mutat a Szilasi László által vizsgált kritikák Jókai-képével. Kutatásai során Szilasi állandóan azzal a felfogással találkozott, miszerint a 'széptani boncolás', az irodalomtörténet mint 'bonczolókezés' alkalmatlan a 'se-lyemgubó' felfejtésére – „az író (Jókai) művészetét elemezni annyi, mint színpompás illatos virágot szirmaira tépdetni” –, vagyis a mű titokzatos, felfoghatatlan, elemezhetetlen teljesség, a kritika eredménytelen és fölösleges, értelmezni, azaz *olvasni* tilos;¹¹ csak egy adott, intézményesített értelem releváns, de az a szerzőnél van, tehát nem elérhető, de föltétlenül bízni kell benne (Szilasi 2000, 40–41).

2. A kultikus *szokásrend* szentnek tekintett helyek felkereséséből, ereklyék gyűjtéséből,¹² szövegek áhítatos gondozásából,¹³ szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételtől, életszabályozó előírások betartásának igyekezetéből áll (idetartozik az utcák elnevezése, de még a disszertációvédés is). A szokásrendbe Dávidházi szerint nyelvi megnyilvánulások is beletartoznak: az előre eldöntött kimene-
telű, magasztaló, apologetikus eszmefuttatások szerinte a rituális dicsőítő ének laicizált származékainak tekinthetők, mind funkciójukat, mind nyelvezetüket tekintve (Dávidházi 2003, 115).

3. A kultikus *nyelvhasználat* magasztaló kijelentések sokaságát alkalmazza, melyeket sem igazolni, sem cáfolni nem lehet, mert részletes tapasztalati ellenőrzésükre nincs mód. Dávidházi klasszikussá vált példája: „azt az állítást, hogy Romeo és Júlia bái párbeszédében egy szonett van elrejtve, a sorok megszámlálásával s rímképletük megállapításával tapasztalatilag ellenőrizni és igazolni lehet, ezért *kritikai* nyelvhasználatnak tekintjük; azt a kijelentést viszont, hogy Shakespeare egymaga a teremtés fele,¹⁴ nem tudjuk tapasztalatilag ellenőrizni, ily módon bizonyítani vagy cáfolni sem, s a *kultikus* nyelvhasználat képződményei közé soroljuk.” (Dávidházi 1989, 12)

A *kultikus*, illetve a *kritikai* nyelvhasználat különbsége gyakori témája a kultuszkutatásnak. Szólláth Dávid *A kultuszkutatás két*

¹⁰ Nem tudunk ellenállni ennek a Cholnoky-idézetnek: „Törtéket lehet megérteni Shakespeare-ben objektív vizsgálódással, az egész hatalmának a megérzése feltétlenül kiváltja a lélekből a szubjektív élmülést, a »szűnjél meg kutatás« boldog segítségkiáltását” (Dávidházi 2003, 114).

¹¹ Idekívánkozik Dávidházi utalása egy régebbi szociológiai tapasztalatra, amely „a modern presztízs egyik őst a tabu egy formájában ismerte föl, s arra következtetett, hogy ... »a tabu lezárt hozzáférhetlenséget jelent, a mérkőzés helyettesítését az érzelmi hatvánnyal.«” (Dávidházi 2003, 113)

¹² „Amikor például a nagy texasi vásárra Dallasban felépítették az egykori Globe színház mását, 1936-ban, felavatásához táviratilag kértek a stratfordiaktól egy kis földet Shakespeare kertjéből, s vizet az Avonból.” (Dávidházi 2003, 115)

¹³ Ez tekinthető a kultikus magatartás egyik előnyének: hatására felvirágzik a rekonstruáló filológia, hiszen a szöveget szentnek tekintik, tehát felkutatják az eredetét, és gondozzák, vigyáznak rá.

¹⁴ Petőfi Sándornak tulajdonított kijelentés.

tendenciája című tanulmányában azt állítja, hogy erre a megkülönböztetésre épül a tudományterület egyik fontos ága, amit ő „a kultuszok kritikájának” nevez. A másik ág, amit Szolláth „kontextualistának” nevez, nem más, mint amit az egyik következő részben a kultusz kutatás társadalmi irányultságaként határozunk meg és fejtegetünk; s amelynek fényében „azt is mondhatnánk, hogy az »Isten másodszülöttje« irodalomtörténeti anyagon elvégzett kulturális antropológiai kutatás eredménye”. (Szolláth 2004, 237)

KULTUSZ ÉS KRITIKA

A kultikus viszonyulás kimutatására az irodalomtörténet elsősorban laudációk, emlékbeszédek, kritikák, irodalomtörténetek, levelek szövegeit, az ún. másodlagos irodalmat vizsgálja, azaz a kultikus jelenségekkel (ezekkel együtt) leginkább az irodalomtörténet kritikátörténeti ága foglalkozik. A kultusz kutatás Dávidházi szerint egyenesen *alkalmazott kritikátörténetnek* tekinthető. (Dávidházi 2003, 119)

Azt a fajta kritikátörténetet, aminek a homlokterébe ez az érdeklődés belefér, s amit ő maga is művel, Dávidházi a következőképpen határozza meg: „A kritikátörténész elsőrendű feladata nem a kritikai ítéletek ellenőrzése (...), hanem a bennük rejlő normák feltárása” (Dávidházi 1994, 10). Mert: „A kritikai ítélet sosem lehet annyira tárgyyszerű, hogy tárgyról állítván valamit, alanyáról ne szólna. Valaminek a kritikája egyszersmind önmagunk megalkotása és kifejezése: létértelmezésünk megfogalmazása normák és értékítéletek artikulációjával.” (Dávidházi 1994, 26) A következő passzusból az is kitetszik, hogy a kritikus által számonkért norma társadalmilag meghatározott, azaz hogy sokkal tágasabb ez a terület, mint amin egy „tisztn” irodalomtudományi vétezettségű kutató vizsgálódni szokott: „A kritikák *művelődéstörténeti* jelentősége a tárgyaló művek értékétől nem függhet, hiszen a normák létrejövésének, változásainak és hatásainak történeti vizsgálata abban az esetben is bepillantást enged *egyén és közösség értékvalasztó* töprengéseibe, ha az ítélet tárgyaló szolgáló egykori művek némelyike azóta méltán és visszahozhatatlanul kihullott az idő rostáján.” (Dávidházi 2003, 119, kiemelés tőlem)

A kultusz kutatás ugyanakkor nem támaszkodhat kizárólag ezekre a másodlagos irodalmi forrásokra, hiszen ha csak Dávidházi célkitűzését nézzük is, azok túlmutatnak azon, amit csupáncsak kritikákból meg lehet ismerni: „derítsük fel egy irodalmi kultusz *genezisét*, kövessük nyomon *fejlődéstörténetét*, vegyük szemügyre sajátos *szertartásrendjét*, elemezzük *nyelvi jellegzetességeit*, igyekezzünk bepillantást nyerni *lélektanába, intézményesedésébe és társadalmi hatásaiba*, hogy végül következtethessünk kultusz és kultúra néhány általános összefüggésére” (Dávidházi 2003, 108, kiemelés tőlem). Ezért ő beveszi kutatásába a fordítások elszaporodásának jelenségét, társaságok alapítását, a kritikai kiadásokat, folyóiratokat, rovatok megjelenését, a díjazásokat, az ünnepléseket stb.

TÁRSADALMISÁG

Ha belenézünk a kultusz kutatás antológiáiba, azt látjuk, hogy a szerzők sokféle tárggyal foglalkoznak: kiállításokkal, múzeumi megjelenítődéssel, relikviák történetével, emlékhelyekkel, politikai ideológiákkal, születésnapok megünneplésével, identitás- és közvélemény-teremtéssel, képzőművészek helyével az irodalom kultuszaiban, szépirodalmi alkotásokkal (alkalmi versek, „az utolsó vers mint végrendelet”), életrajzok retorikájával, közéleti személyiségek kultuszával, zárándoklatokkal, kultikus tárgyak kiállításával, szoboravatásokkal, emléktáblák állításával stb. Ezért javasolja Lakner Lajos, amikor arra panaszkodik egyik írásában, hogy a kultusz kutatásról miért is nem vettek tudomást eddig a szomszédos tudományterületeken, hogy próbálkozni kellene a kánon kutatás, az identitáskutatás, az antropológiai látásmód felé való nyitással. Különben is: „A legjobb kultusztörténeti tanulmányok magukba építették a közelmúlt szociológiai, antropológiai és irodalomelméleti tapasztalatait és meglátásait.” (Lakner 2005, 15)

Rákai Orsolya meg is jegyzi, hogy valóban, a kultusz kutatás tárgya, azaz a kultusz „nem inherens része a dolgoknak, hanem olyan *társadalmi viselkedésminta*, amely révén e dolgok kultikusként értelmeződnek”, „megfigyelési mód, viszonyulásmód” (Rákai 2006, 109, kiemelés tőlem, majd tőle); később azt is írja, hogy a kultusz az irodalom *társadalmi integrációjában* játszik szerepet, a »közönségkapcsolatok« irányításában (vö. Rákai 2006, 111, kiemelés tőlem). Takáts József mintha ehhez kapcsolódna: megjegyzi, hogy „a kultusz kutatás olyan értelmezői gyakorlat, amely nemcsak a szövegeket és olvasásukat tartja az *irodalom világához* tartozóknak, hanem szerzői imageket, tárgyakat, cselekvéssorokat s a kulturális fogyasztás számos más formáját is – mindazt tehát, amit Paul de Man idegenkedve vagy megvetően az *irodalom külpolitikájának* nevezett” (Takáts 2007, 119, kiemelés tőlem).

ÁLLANDÓSÁG

A kultuszok hasonló funkciót töltenek be a modern társadalomban, mint Pierre Nora „*lieu de mémoire*”-jai, hiszen a kultuszok, akárcsak az emlékezet helyei, köztes pozíciót foglalnak el emlékezet és történelem között. A kultuszok szertartások egy szertartások nélküli világban, más megfogalmazásban: a *nem-modern társadalmi formák megmutatkozásai a modernben*.

„A szekularizáció legelemibb szinten az időfelfogás változásfolyamatát jelenti: míg valaha az emberek olyan világban éltek, amelyben megkülönböztették a szekuláris (evilági, mindennapi) és spirituális időt (az örökkévalóság idejét), s úgy vélték, hogy egyes társadalmi gyakorlatok (beleértve a nyelvhasználatot is) és intézmények kötődnek az örökkévalóság idejéhez, míg mások lényegében szekulárisak, addig a modernitás társadalmi (egyre

inkább) már csak egyféle, homogén, lineárisan előrehaladó, szimultán, szekuláris időben élnek.” (Takáts 2007, 130)

Taylor a kétféle társadalmat így hívja: *hierarchikus, közvetett hozzáférésű* társadalmak, illetve *horizontális, közvetlen hozzáférésű* társadalmak. Az elsőben az emberek úgy gondolják, hogy közvetítésre van szükségük a nagy egészhez való kapcsolódásban (pl. papra a misén, neki gyónnak, nem Istennek), a másodikban az emberek közvetlenül kapcsolódhatnak a nagy egészekhez (pl. az állampolgárok az államhoz). Az első felfogás az, ami kultikusnak tekinthető, és amit a mai, modern társadalmak csak a periferián tűnnek meg. (Takáts 2007, 131) Ebbe a rendbe illeszkedik az, ahogyan Margócsy a költő, a művész kultikus felfogás szerinti szerepét látja: „Az író, költő akkor tölti be *küldetését*, ... ha a hagyományt kétségbevonhatatlan érvényű kötelező parancsként fogadja el, ha »képviselőt« vállal.” (kiemelés tőlem) „E képviselő természetesen a legmagasabb szinteken értetik, a legszenvedőbb erkölcsi kategóriák között képzelhető csak el (vö. például igazságkeresés, igazságkimondás, nép-nemzet-képviselő stb.), s ezért az író, költő esztétikailag tételezett munkája elsősorban nem esztétikai, hanem erkölcsi, azaz kultikusan hirdetett erkölcsi princípiumok alapján becsültetik meg” (Margócsy 2007, 44).

Margócsy a kultikusnak tekintett szövegek időkezeléséről is hasonlóképpen vélekedik, amint azt az előbbieken Taylornál olvashattuk. Ez a megállapítása igencsak hasznosnak bizonyul, amikor egy szöveg időre vonatkozó állításait próbáljuk meg a kultikus–nem kultikus tengely mentén elhelyezni. Margócsy úgy látja, „a kultusz kiszakítja tárgyát mindenféle kontextus kötelme alól, ... feloldozza a történetiség kategóriájának kötöttsége alól ... – ami kultikus, az tehát nem eredeztethető, és nem tekinthető mulandónak, nincs előzménye, nincsenek kialakulási feltételei, nincs alávetve a kibontakozás és fejlődés változásainak; egyszerűen *lesz*, s ha lett, meg is marad, s változás nélkül, halhatatlanul állja az idő próbáját” (Margócsy 2007, 42, kiemelés az eredetiben).

KULTIKUS NYELVHASZNÁLAT

A korábbi részekben elvértve már volt szó a kultikus beállítódás és vele összefüggésben a kultikus nyelvhasználat néhány aspektusáról. Ebben a részben eddig még nem említett jegyekre szeretnénk kitérni. Alapvetően négy szerző, Tverdota György, Margócsy István, Lakner Lajos és Dávidházi Péter munkáira fogunk hivatkozni. A tanulmányok nem csupán nyelvhasználati kérdéseket érintenek, hiszen van köztük a múzeumi környezetet és az általa indukált befogadói hatásmechanizmust vizsgáló írás is. De annak elemzése is a mentalitásbeli kérdések miatt lesz érdekes számunkra, ez pedig végső soron megint csak abban segít, hogy az elénk kerülő nyelvhasználatokban magabiztosabban felismerjük a kultikus beállítódás nyomait.

A kultikus nyelvhasználat alapvető jellemzői között a legtöbb szerző az erőteljesen retorikus, *metaforikus* nyelvezetet, a hiperbolák

gyakori jelenlétét említi. A metaforák gyakran *kozmosz*ok: a költőt csillaghoz, meteorhoz hasonlítják – nem függetlenül a romantikus zseni-mítoszról, mely szerint a művészi gesztus a társadalmiság fölött működik és funkcionál (Margócsy 2007, 13). A szóképek néha más természetű kincsek köréből származnak: József Attiláról írja Peéry Rezső, hogy „Az örök költészet érc törvénye szerint formálja új mondanivalóit, versei kristályok, melyeket csak megilletődéssel és bámulattal járhatunk körül, gyöngyházfényű kagylók, melyekben a lét és végtelenség dala zúg.” (Tverdota 2003, 170)

Margócsy ennek kapcsán megjegyzi, hogy a kultikus beszédnek „nem az a specifikuma más beszédmódokkal szemben, hogy figurális jellegű, ... hanem az, hogy a figuralitása révén kialakuló koherens diszkurzív paradigma tökéletesen zártan mutatja magát más beszédmódokkal szemben: tulajdonképpen minden általános vagy elemi szintű rákérdéztől elhatárolja magát, s nem bocsátkozik párbeszédbe” (Margócsy 2007, 23–24). Nem száll vitába: „a költészetről való beszéd szakralitását (...) nem engedi szekularizálni – azaz a fogalmibb jellegű, kritikaibb indulatú beszédmódot szentségtörőnek és illetlennek bélyegezi”. (Uo.) Másképp: „úgy tünteti föl magát, mint aki vagy ami nem szorul igazolásra, (...) elhárítja magát az igazolhatóság vagy bizonyítás igényét vagy terhét; (...) állításait nem elhinni, értelmezni, hanem elfogadni kell” (Margócsy 2007, 9–10).

Metaforáit a kultikus beszéd gyakran a *vallási* vagy egyéb mitológiai képzetkörökből veszi. Erre kézenfekvő magyarázat lehet, hogy a 19. század elején, a romantika kezdetén, amikor a társadalmi életben teret nyert a szekularizáció, „az istenhez fűződő vallásos elkötelezettség helyére a művészettel kapcsolatos eksztatikus viszony” kerül; „az egyházi rituálé és a szentek vallásos tisztelete az összes kellékekkel együtt szinte átvonul a költészet templomába, s a továbbiakban a költészet fogja élvezni a transzcendenciának kijáró kivételes tiszteletet és hódoló alázatot”. A romantika számára a művész, a 'zseni' „úgy fog megjelenni, mint az isteni lényeg evilági megtestesítője”, s ekként ő lesz felhatalmazva arra, hogy „a világ abszolút lényegének felmutatását elvégezhesse” (Margócsy 2007, 14–15).

Dávidházi ezzel kapcsolatban Greguss Ágostot idézi, aki szerint a művészet „a legnemesebb bódító szer; csillapító, békítő, engesztelő hatására nézve egyenrangú a vallás jótékonyosságával”. Fontos itt az „engesztelő” jelző: ebben kapcsolódik össze a művészet nemcsak a vallással (gondoljunk az engesztelő áldozatra), hanem a nemzeti kérdésekkel is. Dávidházi szerint ugyanis „a reformkortól a kiegyezésig gyakran találkozunk olyan művészetfelfogással, mely az irodalomtól hasonló lélektani hatást remél, mint a vallástól”, „világvigasztaló hivatásáról” írnak „a jelenkor világfájdalmas, önmagával meghasonlott hangulatában”. De Dávidházi sem gondolja, hogy a két képzetkör összekapcsolása magyar sajátosság lenne. Az angol viktoriánus kritika egyik vezéregyéniségének, Matthew Arnoldnak az 1880-as elképzelését is idézi, aki szerint „a költészet mindinkább át fogja venni a vallás

¹⁵ Dávidházi kimutatja, hogy az írókat övező kultikus tisztelet és szokásrend Magyarország kialakulása nagymértékben az angliai Shakespeare-kultusz 1800-as évek eleji beszivárgásának köszönhető. Lakner Lajos is utal arra, hogy Csokonai korában még hallatlan volt az ilyesmi. Kazinczynak sok vitája volt a debreceniekkal egy Csokonainak állítandó emlékmű miatt. „Sárvári Pál, a kollégium híres professzora még az 1840-es évek elején is értetlenül állt az előtt a törekvés előtt, mely egy szobor felállításáért folyt. Leginkább az zavarta, hogy a költészet sokak szemében magasabb rendűnek tűnt a tudományoknál, a költő pedig a tudós tanárnál. Sárvári az utóbbiak háttérbe szorulása okát mindenekelőtt az irodalmi értelmiség indokolatlan tértnyerésében látta.” (Lakner 2007)

szerepét az ember életében mint létértelmező, vigasztaló és megtartó erő” (Dávidházi 1989, 146–148).

A kultusz kutatásnak fontos paradigmaalkotó elgondolása ez az *analogikus szemléletmód*, vagyis az irodalomhoz való viszonyulásnak és használatainak a vallási élet jelenségeivel való hasonlósága. El kell mondani viszont, hogy nemigen végeztek e tárgyban alapos, valamire is jutó összehasonlító elemzést. Tagadhatatlan, hogy az irodalmi kultuszok átvettek bizonyos kereteket a vallási kultuszoktól (főként szokásrendbelieket – gondoljunk a Stratfordba vagy a Petőfi körtefájához való zárandoklásra¹⁵ – és nyelvhasználatbelieket), de ezek külsőségek. (Azt is megkockáztathatjuk, hogy talán téves döntés volt ezeket a művészettel kapcsolatos jelenségeket kezdettől „kultikusnak” nevezni.) Takáts József figyelmeztet gyakran arra, hogy ne használjuk magától értetődő magyarázó instanciaként a vallási analógiát. Többek között azzal is érvel, hogy a művészetről való kultikus, figurális beszéd nemcsak a vallási képzetkört, de a természettudomány nyelvét is átveszi.

A vallási képzetkör irodalmi tárgyban való mozgósításának kiemelkedő példája a József Attila alakja köré fonódó kultusz. Tverdota György kimutatja, hogy József Attilát a legtöbb kritika és méltatás akaratosan vagy öntudatlanul Krisztushoz hasonlította, és életét passióként írta le (Tverdota 2003, 159–171).

„Nem lehet vitatéma, hogy öngyilkos lett vagy sem; nem azért, mert minden bizonynyal igen, hanem azért, mert – a természetes halál értelmében – halála nem öngyilkosság. Avagy ki mondaná, hogy Jézus halála öngyilkosság?! Igen, mondjuk az, de ezzel nem mondtunk semmit. József Attila 1937-ben a 33. évében volt – Krisztus is ennyi idős, amikor keresztre feszítik. Közel sem abszurd az az elképzelés, hogy az öngyilkosság elkövetésében ez a párhuzam is szerepet játszott. S ha végigvisszük e párhuzamot, nem hagyhatjuk szó nélkül a tényt: József Attila pénteken halt meg, miként Krisztus a kereszten. S még egy érdekes adat: »Etus ... ingyen szobát adott egy Bartos nevű ácsnak és feleségének.« Feltehető, hogy lakótársa foglalkozásában József Attila ráismert a Szent család Józsefének mesterségére, s az összefüggést és jelentést keresve minden bizonynyal önmagára vonatkoztatta, s mint az eddigiek során is kapcsolatba hozta magát a bibliai mítosszal, mítoszokkal, s ezek tudatában alakította életét (halálát). Ő, aki életében mint lopott fát hordozta felelősség- és mások helyett is vállalt büntudatát, élete végén sem megszabadulni akart terhétől: halálával fölfeszült az életében cipelt keresztre. Halálával fölmentést adott, de mi nem menthetjük föl magunkat. Halálával ezerszeres kell legyen a mi felelősség- és büntudatunk.” (Sajó László)

Az idézet végén megmutatkozó metafora más kultikus beszédekre is jellemző: a művész és a világ szembeállítására már 'kultikus archetípusnak' tekinthető. A művész mindenk fölött áll, fölöttünk is (Dávidházi úgy fogalmazott Shakespeare kapcsán, hogy a művésszel

‘kivételeznek’), és a társadalom kollektíven és egyénileg is felelős a sérelmekért, a bántalmakért, amelyek a szegény, küzdő művészt egzisztenciálisan ellehetetlenítették. Folyik a *bűnbakkeresés*: ki mindenki nem ismerte fel az alkotó nagyszerűségét és nem segítette, ellenkezőleg, akadályozta érvényesülését.

József Attila életrajzát, sőt a költészetét is általában a halál, a nekrológ felől írják-olvassák az értelmezők, ennek megfelelően baljós színekkel dolgoznak, a *megindítás* szándékával. Ebbe a narratívába kapcsolódik az élettények Tverdota által „nyomorrepertoárnak” nevezett készlete. Az életrajzírók véletlenül sem említenek derűsebb mozzanatokat az életéből: mintha József Attila élete a sorscsapások megszakítatlan láncolata lett volna. A fájdalomelv befolyása alá került szerzők homogenizálják a költő életrajzát, írja Tverdota. Ez a forma máskülönbén a legendásításnak, a mitizálódásnak felel meg. Egyik komor állomás (stáció) után következik a másik: a költő egész élete egyetlen passió.

„Ragyogó, királyi palást övezte vállait, amikor kilépett az Élet kapujában. Bölcsőjénél ott állottak a múzsák és csókjukat magával vitte. De köntösét hamar megtépték a durva tövisek, vállát felsebezte súlyos kereszt. Élete delén se járt még, amikor összeserkadt a teher alatt s nem volt ereje ahhoz, hogy tovább cipelje a keresztet.”¹⁶ (Borbély László)

Tverdota szerint nem istenkáromlás egy földi ember életét Krisztus passiójához hasonlítani, hiszen a keresztény egyház születésétől kezdve elfogadott, hogy a mártírokat Krisztus követőinek tartják. József Attilát is illették hasonló címmel: „Ma költőnek lenni megint áldozat és mártírium is egy kicsit, szegény költőnek lenni... különösen az.” (Juhász Gyula) Vagy papi hivatást testáltak rá: „a múzsa avatott pappá, a szépség és igazság magyar templomában” (szintén Juhász Gyula – figyeljük meg a görög és a keresztény gondolatrendszer különös keveredését).

HASZNOSSÁG

A kultusz kutatás első, termékeny és egyben sokat vitatott ága, mint már említettük, a kultusz és a kritika szembeállítására épül. Eleinte azért akarták kimutatni a kultikus jegyeket a kutatók, hogy ez segítséget nyújtson nekik a kritika nyelvénél „megtisztításában”. Tverdota Györgyöt például valósággal felháborítja a „diszfunkcionális kritika”, azaz a József Attiláról írt laudációk, életrajzok és kritikák kultikus nyelve, amiben ő nem lát mást, mint „a henye, parazita nyelvhasználat egy módját, a stílus kényelmességének, felületességének következményét, szónokias nagyotmondást, vagy esetleg bizonyos irodalmi körök vagy korok társasági nyelvénél üres etikettjét, játékszabályait”. „Vajon nem lenne helyesebb az ilyenfajta megnyilvánulásokról egyszer s mindenkorra megszabadítani az irodalomról való beszédet...?” – kérdezi szinte dühödten (Tverdota 2003, 171).

¹⁶ Valószínűleg lesznek olyanok, akik úgy vélik, hogy ezt és az ehhez hasonló figuratív beszédet csupán a laudatív hagyománynak való megfelelés formálta ilyenre, és a szerző egy percig sem gondolja komolyan, amit mond. Ezzel szemben Margócsy úgy érvel, hogy túlságosan elterjedt és túlságosan is zárt rendszert alkot a kultikus metaforika ahhoz, hogy egyes eseteit véletlenszerűnek lehessen tekinteni; szerinte ez a kiterjedtség azt jelzi, hogy a kultikus viszonyulás az irodalmi gondolkodás egészébe is – majdhogynem menthetetlenül – beivódott. (Margócsy 2007, 37–38)

A későbbiekben viszont az a vélemény került túlsúlyba, mely szerint a kultikus megnyilvánulásokat a maguk helyén kell vizsgálni, nem javallt értékítéleteket alkotni róluk. Különben sem lehet ezeket a jelenségeket soha kikerülni, hiszen az objektivitás eszménye utópia. Lakner Lajos például Gadamer hatástörténet-fogalmára hivatkozva próbálja bizonygatni, hogy „mindig már megértett, deformált szöveggel van dolgunk, s nincs lehetőségünk arra, hogy e hatástörténeti folyamaton kívülre kerüljünk. De ha mégis képesek lennénk ilyen, fenomenológiai értelemben vett tisztításra, akkor sem érnénk vele semmit, hisz a műalkotásról épp azokat a rétegeket távolítanánk el, melyek révén valamiképp közünk lehet hozzá.” (Lakner 2005, 12)

Dávidházi álláspontja ez utóbbi felfogáshoz áll közelebb. Ráadásul nemcsak hogy nem viszonyul elítélően a kultuszokhoz, de pozitív hatásairól számol be. Úgy látja, egy bármimemű kultusz *járulékos hatásainak* tudható be, hogy a zárandokhelyek (pl. Stratford) felé vezető utak javulnak, a kereskedelem fellendül, kórházak épülnek, terjednek az építészeti stílusok. Ugyanakkor nemcsak gazdasági, de kulturális értékek is sarjadnak a kultusz nyomában: kultikus viszonyulás nélkül nehezen volna elképzelhető a kulturális áldozatkészség feléledése („a zsebek megnyílása”, vagyis az intézményes támogatás). A fordításirodalom és a könyvkiadás fellendül, kiállításokat szerveznek, a művészeti termékek iránti kereslet megnő, írja, sőt, a magyar Shakespeare-kultusz közvetve hozzájárult a színészet társadalmi megbecsültségéhez. Egyszóval a kultusz – Dávidházi szerint – több kulturális értéket segített napvilágra, mint amennyinek a létrejöttét megnehezítette. Igaz ugyan, vallja be ő is, hogy a műkritikára és általában a befogadásra bénító hatással van az, ha az alkotó és műve „sérthetetlen” – de bízik abban, hogy a magyar irodalomtörténet-írásban és -kritikában van annyi életkedv és egészséges tiszteletlenség, hogy megtalálja a módját, hogyan mutathat rá mégis a panteon királyainak meztelen vagy itt-ott kilátszó testrészeire. Utolsóként még azt sorolja a kultusz pozitív hatásai közé, hogy szintre emel: a kultuszhoz tartozás jóleső érzését nyújtja különböző osztályoknak, nemzedékeknek. (vö. Dávidházi 1989, 318–330)

ALÁVETETTSÉG

Korábban már említettük a dolgozatban a művész közvetítő szerepét, másképpen a „papéhoz” hasonló szerepkörét, amikor azt mondtuk, a művész szükségszerűen „küldetést” vállal. Egy másik megfogalmazásban: a felsőbb „szférákban a nagy alkotó értünk, befogadókért mint közbenjáró »szent« teljesít szolgálatot”, „a magasabb szférák (a nemzet, a nép) demiurgoszi mozdatókként jelennek meg, amiből az alkotó számára a mitikus nemzetalkotó szerepe, a befogadó számára az alázatos hódoló szerepe vezettetik le”. (Margócsy 2007, 46, 44)

A szerepeknek ez a *hierarchikus* leosztása majd minden kultikus ihletettségű írásban visszaköszön. A befogadó, tökéletlensége tuda-

tában, alázatosan kérdezi, hogy „Vajon méltó vagyok-e szemléletem tárgyához?”, míg a kultusz tárgya teljesnek, homogénnek, tökéletesnek mutatja magát, hiszen ő a transzcendencia érintésének hatására örök érvényű, változatlan. „A kultusz a történetileg kialakult hagyományokat is történetietlen, időn kívüli adottságokként és szigorúan követendő principiális követelményként (...) határozza meg”, és ehhez hasonlóan a költő sem használója, gazdagítója, teremtője a nyelvnek, hanem „a tőle függetlenül működő és ható transzcendens, »objektív« értékeket magába foglaló nyelviség képviselője és közvetítőként ható megszólaltatója” (Margócsy 2007, 44, 45).

A változatlanlás, időtlenség képzetét¹⁷ a kultuszok kapcsán korábban már említettük. Ám a kultikus tárgy az idővel másféle viszonyban is áll: nemcsak hogy teljes, homogén egész, amely nem bontható részekre, és amelyből minden befogadó egyformán részesül, és nemcsak egyedi és hasonlíthatatlan, hanem „a kultikus tárggyal és alkotóval mindig épp elkezdődik valami: ő az *isteni kezdet*, az első teremtő aktus, amellyel először nyilatkozik meg valaminő transzcendens érték”. (Margócsy 2007, 42)

A beavatottság nagy egységére való tekintettel, figyelmeztet Margócsy, elterjedt „a többes szám első személyű irodalmi formának gátlástalan kiterjesztése az irodalomhoz fűződő viszony vagy az irodalmi hagyomány bármely részére: a »mi« profétikus költőnk” stb. Ennél mi sem természetesebb, hiszen maguk az alkotók sem egyediek, nem teremtők, hanem mind ugyanannak a lényegiségnek a szolgálatát végzik: felismerik az irodalom „eszmeiségét”, rajtuk kívül álló fősodrárt, és azonosulnak vele... (Margócsy 2007, 46, 43) Ehhez hasonló jelenséget figyel meg Lakner Lajos, aki elmondja, hogy a kultusz ünnepein, például a Kazinczy-ünnepen nem a személy, hanem a státus jeleníti meg magát; a résztvevők többnyire nem a „saját hangjukon beszélnek”, de mégiscsak e megszólalás révén jeleníthetik meg kulturális identitásukat (Lakner 2007). A kiállítások, emlékhelyek is elsősorban a látogató társadalmi énjét szólítják meg – a látogatást inkább a beavatódás reménye, mintsem a műélvezet élteti, állítja.

A kultikus helyek és idők a mindennapokból való kiszakadásban, a „felemelkedésben” segítkeznek – mégpedig úgy, hogy azt követelik a résztvevőktől, mondjanak le önmagukról, emelkedjenek fel a tételezett eszményi közösséghez és a látottakhoz. (Lakner *színeváltozásról* is beszél.) Mindegyik kutató egyetért abban, hogy a kultusz befogadójának le kell mondania az egyéni élvezetről és jelentésadásról, valamint a reflektáltságról, hiszen a kultikus ünnepek az *igenlés* alkalmi (Dávidházi, Szilasi, Lakner, Rákai, Margócsy). Kritikai szempontú (irodalmi tárgyú) kiállítás szinte elképzelhetetlen – teszi hozzá Lakner.

A feltétlen önátadásra, aszkézisre ítéltetés miatt az irodalmi kultusz Lakner szerint igen alkalmas az ideológiai törekvések érvényesítésére – ebbe ráadásul, múzeumról lévén szó, a relikviák is besegítenek, melyek mögött egy korábbi, szent hagyományként tisztelt lét

¹⁷ Az irodalmi kultuszok nem véletlenül építenek a naptári rendszerességgel ismétlődő ünnepekre és az érzelmekre ható szimbolikus cselekedetekre. (Lakner 2007)

sejlik fel. Az „abszolút valóságnak” ez a kicsiny részlete *közvetlenül* hozzáférhetőnek tűnik (Rákai szerint ez egy igen erős „érvelési” mód), és eltakarja azt, hogy a helye ebben a térben, a narratíva, melynek része, eleve a hatalom által preformált. Az értelmezett, teremtettség voltot a „klasszikus” szó is szerencsésen fedi el; a klasszikus művek mintegy „megőrzik a történeti létet az idő vasfoga ellenében”, és a múzeumi tárgyakhoz hasonlóan ők is „közvetlen közlőerővel rendelkeznek”. (Lakner 2003, 305)

A befogadónak mindenkor alá kell vetnie magát a kultusz papjai által adott hagyomány-értékelésnek – az irodalmi mű hatása általában sem közvetlenül éri az egyént, a közösség intézményeiben érvényesülő állásfoglalásokon keresztül hat rá. (Dávidházi szerint már az ismeretterjesztés is – életrajz, életmű – a kultuszba való beavatásnak tekinthető.) Az egyén eltérhet ezektől az előírásoktól (bár ez csak nehezen sikerülhet neki), de akkor is tájékozódási pontok maradnak számára.

VIRÁGOT A SZÍNÉSZNEK (SZÓVIRÁGOT)

Tanulmányunk záró részében röviden áttekintjük az előzőekben kifejtett gondolatokat, egyúttal megvizsgálva, érvényesülhetnek-e az irodalomtudományon kívüli területeken – mondjuk a színházi diskurzusok vizsgálatában.

A Prospero Könyvek egy beszélgetőkönyv-sorozat; egyes darabjait erdélyi színészekkel és operaénekesekkel készítették újságírók, kritikusok, tanárok. A kötetek előbb a Polis, majd a Komp-Press nevű kolozsvári kiadóknál jelentek meg. Tíz év alatt (2004-től 2014-ig) húsz könyv jelent meg a sorozatban. Jelen részben a sorozat előszavairól szeretnék röviden értekezni.

Honnan ismerjük fel, hogy ezek a szövegek kultikusak? Először is, megjelenítődik bennük valaki és valami (egy művész meg az előadóművészet mint olyan), aki/ami fölérendelődik az olvasónak. A nemrég elhunyt marosvásárhelyi színésze, Lohinszky Lorándról olvassuk például: „Aki látja a város utcáin, érzi, *nem akárki* az, aki mellett elhalad” (Máthé 2004, 9) – kiemelés tőlem, a továbbiakban is. „Lohinszky Loránd ötvenéves pályafutását, *szárnyalását* ünnepli most nézők, *hívek*, rajongók hatalmas serege” (Sütő 2004, 6); „A közönség oda száll most, ama szellemi *magaslat* felé” (Sütő 2004, 8). Az azóta szintén elhunyt László Gerőről ezt olvassuk: „*Univerzum*” (Páskándi 2005, 6); „*Címer*-arc. Ha kitalálnék egy pénzt, ráillenek” (Páskándi 2005, 6).

Az idézetekben megjelent tehát mint utalás a nagyság – egyházi, királyi, illetve térbeli, földrajzi értelemben. E nagyság, a színész alá rendelődik a kötetet bevezető laudáció szerzője, aki mintegy „papja” a kultusznak. Mint a pap Istennel, az előszó írója a sztárszínésszel való bensőséges kapcsolatára hivatkozik gyakran – konkrétan, élettársi vagy szakmai kapcsolatra utalva, illetőleg metaforikusan: „hogy át-

mentsem az elveszett fényt, és továbbadjam a kioltott tűz melegét” (Kötő 2013, 9).

Egy másik, az előszó írójánál kisebb hírnevű szerzőt talál a kiadó az aprólékos riporter – meg fényképeket, kritikákat gyűjtögető – munkára. Ő, a könyvnyi interjú lejegyzője is az olvasó fölött áll, hiszen érintkezik a Művésszel... (Ám sem az előszó szerzőjét, sem a riportert nem méltatja a könyv, pár szóban sem; még a hátsó borítón is a Színész – újabb, pici méretű – életrajzát közli... Jelezve ezáltal, hogy itt mégiscsak a Színész az egyetlen fontos személy.)

Az, hogy egyes személyiségeknek könyvet szentel egy kiadó/egy szerkesztő meg a finanszírozók, – Dávidházi fogalmaival élve – a *kultikus szokásrendbe* illeszkedik. Néhány bekezdéssel fentebb hivatkoztunk szintén Dávidházi azon elgondolására, hogy „már az ismeretterjesztés is – életrajz, életmű – a kultuszba való beavatásnak tekinthető”. A kötetek előszavai szintén a kultikus szokásrend részét képezik – már idéztük Dávidházitól, hogy a laudáció nem más, mint a „rituális dicsőítő ének laicizált származéka”. (Hogy az előszó szerzője azonosul-e azzal, amit leír, vagy csupán egy szokásos, üres formát használ, nehéz lenne megállapítani.)

Azt viszont biztosan mondhatjuk, hogy az előszó nem a *kritikai*, hanem a *kultikus nyelvhasználat* rendjébe illeszkedik, hiszen „ellenőrizhetetlen” állításokat, metaforákat tartalmaz. Úgy mint: „brilláns korrepetitor” (László 2008, 7); „mintha egy *drágakő* összegyűjtötte és felerősítette volna a bujdosó fényeket ... egy színésznő szemének *kristálya* a fényforrás” (Szőcs 2005, 5). A József Attila-kultusz kapcsán hangzott el korábban tanulmányunkban, hogy a költőt is hasonlítják ékkövekhez. A *világ és a művész szembeállítását* is József Attila kapcsán említettük; lám, itt is megjelenik: „A sötét korszak mélyéből egy parányi *láng* villan fel” (Szőcs 2005, 5).

Az isteni/vallási közeg megidézése árulja el leginkább a kultikus viszonyulás jelenlétét: „szolgálja a színjátszás *istenasszonyát*, Tháliát” (Szekernyés 2009, 5) – itt megtaláltuk a „szolgálatot” is; „Lohinszky Loránd száraz lábbal *ment át a vízen*, széllal szemben” (Sütő 2004, 8) – ez esetben a közeggel való szembeállítás is megjelenik; „a kulturális intézmények *szószékjellege* megszűnt” (Kötő 2013, 12); „a magyar drámairodalom *halhatatlanjának*, ... Csiky Gergelynek” (Szekernyés 2009, 10); „Thália megtehetné, hogy papjai közül *bíborossá* léptesse elő” (Sütő 2004, 6). Nemcsak a keresztény vagy a görög mitológia alakjai és „szolgálói”, de egyéb természetfölötti képességekkel rendelkező lények is megidéződnek az előszavakban (lásd a „Prospero Könyvek” sorozatcímet is): „A faunkedvű *varázsló* kifogyhatatlannak bizonyult a játékban” (Sütő, 2004, 8); „A színészi *metamorfózis csodájának* lehettünk tanúi” (Nánay, 2004, 6); „Amit a színésznő művel, részben a *mágia* címszó alá is tartozik. A mágia magyarul varázslás, bűbájosság, ennél fogva a színésznő amolyan *tündér*” (Szőcs, 2005, 5).

A színész tehát (szinte) emberfeletti tulajdonságokkal rendelkezik: „Az az igazság, Duci néni, hogy a tehetséges ember olyasmiket tud,

amiket *nincs honnan* tudnia. / Drága Duci, honnan tudtál, *tudsz mindent?!?*” (Kincses, 2007, 6) Ez a „minden”, a teljesség, az ellentétek sorjázása által is megidéződik: „*Úr és szolga*, diktátor és közember, ifjú és vén, fecsegő és néma, Hamlet és Horatio – ez mind ő” (Horváth 2008, 5); „Homloka mögött: okos *esztelenség*, esztelen *okosság*” (Páskándi 2005, 10); „akibe a néző azt láthat bele, amit akar, amit *szeretne*, de azt is, amitől *fél*, amit egyedül, magában nem is merne meglátni” (Szócs 2005, 8).

A teljesség a maradandósággal párosul. Az időbeli állandóságra is találunk példákat – emlékszünk? Margócsy hívta fel a figyelmünket arra, hogy a kultikus nyelvezet a változatlan időt kedveli –: „ez a pillanat azonban a *maradandósággal* játszik” (Horváth 2005, 7); „ám miközben estéről estére átváltozik, azért *mindvégig* önmaga marad” (Horváth 2008, 5); „ez *örökre* beírja nevét színháztörténetünkbe” (Kötő 2013, 12).

Ezeket a művészeket nem kezdi ki az idő: ők a színházak „örökös tagjai”. Gyakori a kötetekben, hogy kerek évfordulókat említenek, egy-egy előszó pl. korábban született, köszöntőként egy kerek születésnapra. (Máthé 2004, Medgyessy 2010) Ez is jelzi, hogy a Prospero Könyvek valójában *lieu de memoire*-ok, a színészekre való emlékezés helyei az emlékezetüktől megfosztott társadalomban – az élet felcsiholásának kísérletei. „Akik látták a színpadon, tudják: *felejtethetlen*. / Mégis: méltatlanul *elfelejtett*.” (Medgyessy 2010, 8)

Miért kell megakadályoznunk a felejtést? Mert ezek a művészek társadalmi identitásunkkal fonódtak össze, csoportunkat, nemzet(iség)ünket, minket magunkat jelentik. (Lásd tanulmányunk „Nemzeti irodalmunk” részét). „Lohinszky Loránd volt kisebbségi segédszínész, nemzetiségi teátrista, ma határon innen és határon túl nagyra becsült színművésznünk: *a nemzet színésze*.” (Sütő 2004, 6) „A város ma büszkén vallja öt *fiának*, fényes szellemének” (Sütő 2004, 6). „Gesztusai, járása, idegei itt vannak bennem, *bennünk elosztva*” (Páskándi 2005, 8); „Szent kettősség titkos csodája, *I szeretőnk, anyánk*” (Szócs 2005, 5).

Leírhatóak-e komolyan ezek a szavak – amiket például a legutóbbi idézetben olvastunk? A kedves olvasó legyint, és azt gondolja, ezek a frázisok egy régi kor lenyomatai, ma már nem jöhetnek szembe velünk? Ám ezek a szövegek 2004 és 2014 (!) között íródtak, és ma meg holnap is tovább íródnak, szorgosan... Premisszáik ráadásul, kifinomultabb alakban és szórton, mindenütt jelen vannak: felütik kecses virágfejüket minden átgondolatlan újságcikkben, minden ünnepi alkalomban.

A laudációk változatlanul mutatják az időt; nem egy folyton átalakuló ént feltételeznek – legyen szó színészről vagy olvasóról; állandónak tekintik az egyén és a közösség közti viszonyt. Merev formát eredményez bennük a szembeállítások által létrehozott tökéletesség, a szereplők elrendeződésének vertikálitása, a metaforák ritualitása („csoda” stb.). A dicsőítésben megrajzolt időtlen kép a jelen folyama-

taihoz nem tud kapcsolódni. A színész figurája bennük nem valóságos, nem életszerű. Szobor, amely megkoszorúzásra vár...

Aki tehát nem pusztá köre, hanem az élő valóságra kíváncsi, ne olvasson ilyen szöveget, és ne írjon hasonlót. Ezek a formák akadályozzák, hogy a színházról frissen, konstruktívan gondolkodhassunk. Le kell bontanunk őket, hogy új elképzeléseink a színházról előtérbe kerülhessenek. Olyan elképzeléseink, amelyek egy fokkal közelebb állnak ahhoz a valósághoz, amelyben ma élünk – azaz amely valóságot ma konstruálunk meg magunknak...

ANDREA ZSIGMOND: WHO'S AFRAID OF THE WRITER AND THE ACTOR

-abstract-

The aim of the present study is to introduce the research branch specialized in the study of literary cults and the exploration of the nature of cults to those specialized in other fields of art. Researchers of literary cults have primarily analyzed texts which may easily be brushed aside saying that no one is „worshiped” the same way these days. However, although cultic phrases are much more rarely used today, they might subtly show through a laudatory text – for example in the case of an opening speech for an exhibition. The idea of an aura of exclusiveness, certain metaphors, inferiority and superiority, the service of aims that are not purely artistic, immutability, the opposition between the artist and the outside world – these notions often penetrate our perception of certain artists, they turn up in our discourses. These ideas and criteria presented quite divergently in the present paper are to be converged through a brief application: we are going to search for and analyze the cultic elements to be found in the forewords of volumes dedicated to Transylvanian theatre artists.

#cult research, #writer, #actor, #laudation, #hierarchy

IRODALOM

Darvay Nagy Adrienne. 2010. „Szín-ész-nő.” In Uő. Stief Magda. *Beszélgetőkönyv*. Kolozsvár: Komp-Press. 5–14.

Dávidházi Péter. 1989. „Isten másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest: Gondolat.

Dávidházi Péter. 1994. „Elméleti kiindulópont egy kritikai életmű vizsgálatához.” In Uő. Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége. Budapest: Argumentum. 15–71.

Dávidházi Péter. 1998. *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest: Argumentum.

Dávidházi Péter. 2003. „Egy irodalmi kultusz megközelítése.” In *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Szerkesztette Takáts József. Budapest: Kijarat. 107–133.

Dávidházi Péter és Tverdota György, szerk. 1990. *Irodalom és kultuszképződés (különszám)*. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 94/3. (1990). 287–401.

Horváth Andor. 2005. „Előszó.” In Boros Kinga. Elekes Emma. *Életinterjú*. Kolozsvár: Polis. 5–7.

Horváth Andor. 2008. „Előszó.” In Köllő Katalin. Csíky András. *Életútinterjú*. Kolozsvár: Komp-Press. 5–7.

Kincses Elemér. 2007. „Szabálytalan előszó.” In Nagy Miklós Kund. Szabó Duci. *Életinterjú*. Kolozsvár: Polis. 5–6.

Kötő József. 2013. „Előszó. A színház nagytiszteletű ura.” In Molnár Judit. Miske László. *Beszélgetőkönyv*. Kolozsvár. Komp-Press. 5–12.

Kürthy András. 2008. „Előhang.” In Dehel Gábor. Marton Melinda. *Beszélgetőkönyv*. Kolozsvár. Komp-Press. 5–9.

Lakner Lajos. 2003. „...csodás színeváltozás...» *Irodalom és múzeum*.” In *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Szerkesztette Takáts József. Budapest: Kijarat. 301–317.

Lakner Lajos. 2005. „Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain.” In *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4*. Szerkesztette Kalla Zsuzsa et al. Budapest: PIM. 11–30.

Lakner Lajos. 2007. „Irodalom, kultusz, társadalmi nyilvánosság.” *Korunk*. XVII/6 (2007). <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00126/3506.html>, utolsó letöltés: 2013. május 12.

László Ferenc. 2008. „Pálca, kéz, delej”. In Nagy-Hintós Diana. Hary Béla. *Életútinterjú*. Kolozsvár: Komp-Press. 5–8.

Margócsy István. 1999. *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest: Korona.

Margócsy István. 2007. *Égi és földi virágzás tükre. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*. Budapest: Holnap.

Máthé Éva. 2004. *Lohinszky*. Kolozsvár: Polis.

Medgyessy Éva. 2010. *Mindhalálig színész. Péterffy Gyula (1935–1980)*. Kolozsvár: Komp-Press.

Nánay István. 2004. „Lujzika.” In Köllő Katalin. Orosz Lujza. *Életinterjú*. Kolozsvár: Polis. 5–8.

Nora, Pierre. 1999. „Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája.” Fordította K. Horváth Zsolt. *Múlt és jövő*. 3 (2004). http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/476/, utolsó letöltés: 2014. december 2.

Páskándi Géza. 2005. „Vallomás a színésről (Előszó helyett)”. In Hegyi Réka. László Gerő. *Életinterjú*. Kolozsvár: Polis. 5–10.

Porkoláb Tibor. 2005. „Közösségi emlékezet, ceremonialitás, panteonizáció. Szempontok az emlékezés műfajának vizsgálatához.” In Kultusz, mű, identitás. *Kultusztörténeti tanulmányok* 4. Szerkesztette Kalla Zsuzsa et al. Budapest: PIM. 56–88.

Rákai Orsolya. 2006. *Utazások a fekete királynővel. Írások írásról és irodalomról*. Budapest: Kijárat.

Rákai Orsolya. 2008. *Az irodalomtudós tekintete. Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*. Budapest: Universitas.

Sárközy Péter. 2002. „Kultusz vagy manipuláció? A József Attila-kultusz a mai magyar irodalomoktatásban.” *Hitel* XV/9 (2002). 107–114.

Sütő András. 2004. „Lohinszky-régió.” In Máthé Éva. *Lohinszky*. Kolozsvár: Polis. 6–8.

Szajbély Mihály. 2005. *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Budapest: Universitas.

Szekernyés János. 2009. „Napsugaras pálya.” In Ferencz Éva – Zsehránszky István. Makra Lajos. *Életútinterjú*. Kolozsvár: Komp-Press. 5–11.

Szilasi László. 2000. *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Budapest: Osiris-Pompeji.

Szolláth Dávid. 2004. „A kultusz kutatás két tendenciája.” In *BUKSZ XVI/3* (2004). <http://buksz.c3.hu/0403/07szollath.pdf>, utolsó letöltés: 2013. május 12.

Szőcs István. 2005. „Előszó.” In Botházi Mária. Vitályos Ildikó. *Életinterjú*. Kolozsvár: Polis. 5–10.

Takáts József. 2003. „Megfigyelt megfigyelők.” In *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Szerkesztette Rákai Orsolya et al. Budapest-Szeged: Gondolat Kiadói Kör-Pompeji. 146–148.

Takáts József. 2007. *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest: Kijárat.

Tverdota György. 1998. *A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*. Budapest: Pannonica.

Tverdota György. 2003. „Az életrajz mint passió.” In *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Szerkesztette Takáts József. Budapest: Kijárat. 159–171.

Vajda Ágnes, Vörös Boldizsár. 2005. „A magyarországi kultusz kutatás válogatott bibliográfiája.” In *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok* 4. Szerkesztette Kalla Zsuzsa et al. Budapest: PIM. 324–375.